

Стернічук В. Б.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземної лінгвістики
Луцького національного технічного університету

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ЕПІСТОЛЯРІЮ ТА МЕМУАРИСТИКИ УВЕ ЙОНСОНА

Анотація. У статті розглянуто індивідуальну манеру та стиль оповіді Уве Йонсона. Надлюбов автора до конкретного та фрагментарного створюють своєрідний калейдоскоп із часткових аспектів, які потрібно співвіднести, щоб побачити цілісну картину твору. Завдяки накопиченню автобіографічного досвіду вдається здійснити зміну перспектив між минулим і теперішнім.

Ключові слова: автор, жанр, літературний стиль, Уве Йонсон, творчість.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Питання дефініції стилю, зокрема визначення категорії індивідуального стилю письменника, у науковому літературознавчому дискурсі залишається відкритим. У «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р.Т. Гром'яка знаходимо визначення стилю письменника як «сукупності особливостей його творчості, якими його твори відрізняються від творів інших митців» [10, с. 656]. Себто, іншими словами, стиль – це своєрідна система знаків, символів та характеристик, за якими потенційний читач зміг би орієнтуватися в літературному просторі, щоб пізніше назвати манеру письма, притаманну тільки певному письменникові.

Дослідниця теорії стилю Клаудія Лав стверджує, що письменник розкриває всі приховані грані своєї особистості «посередництвом справжнього стилю, «справжність» якого проявляється у правдивості кожного написаного слова» [8, с. 53]. Неправдивий стиль, на думку авторки, виникає через себелюбство та хизування письменника, через присутність надмірного авторського Я. З огляду на припущення дослідниці, можна, з одного боку, констатувати факт, що в документальній літературі, зокрема в епістолярії, особистість письменника, його характер та індивідуальність розкриті більшою мірою, позаяк адресат комунікує з адресантом про дійсність, достовірність, «справжність». А з іншого боку, надмірна «себепредставленість» може зашкодити правдивості стилю.

Авторський стиль дослідниця прирівнює до вибору письменником правдивого або ж хибного висловлювання. Однак відразу застерігає, що вибір стилю ніколи не буває повністю вільним. Він визначається літературними та суспільними нормами, мовними правилами, стилістичними прийомами тощо. Окрім того, завдяки своїй чіткій динаміці, стиль підпорядковується історичним змінам, зміні епох та характеру літературної доби. Тому дуже важливо під час прочитання письменницького епістолярію, мемуаристики та публіцистичних творів враховувати той момент, що закодовані в тексті віртуальні елементи авторського стилю можуть бути не поміченими при читанні і, як наслідок, – не будуть братися до уваги як стильові домінанти. Іронія, гра слів, повтори часто не тлумачаться як стилістичні одиниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Німецькі літературознавці, котрі в різні часи досліджували епістолярну

та прозову манеру Уве Йонсона (Грег Бонд, Тео Бук, Роберт Гіллет, Ян-Крістоф Гайлінгер, Катя Льюхтенбергер, Сусанна Шанс, Ульріх Фріз), у своїх наукових розвідках наголошували на тому, що творча харизма автора може проявлятися не тільки в контексті усього творчого доробку письменника. Якраз навпаки: індивідуальний стиль досліджуваного автора потрібно шукати «на поверхні» – усамітнений спосіб життя, манера розмови та поведіння, заперечення стилю як способу самоствердження стають творчим кредо Йонсона. Репрезентація себе як автора ніколи не була для нього самоціллю. Тому його творчу манеру трактують як нерепрезентативну, «замовчувану».

Український читач тільки зараз має змогу познайомитися із творчістю письменника зі світовим ім'ям. Однак україномовних досліджень, які б стосувалися епістолярію, творчої манери та стилю письменника, і досі немає. Російський літературознавець І. Млечіна у єдиній на пострадянському просторі розвідці про Йонсона називає фірмовим знаком письменника «поетику домислів». Така особливість сюжетотворення, на думку дослідниці, з'явилася у Йонсона завдяки відчуттю надскладності сучасного світу, яку неможливо збагнути за допомогою лінійної оповіді.

Мета та завдання статті – визначити характер оповіді Йонсона, дослідити творчу манеру та стиль мекленбурзького автора.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Німецька літературна критика повоєнної доби досить прискіпливо оцінювала творчу манеру молодого письменника Уве Йонсона. Своєрідність його стилю часто пов'язували з особистістю автора. Мовляв, самітник у забутому людьми помешканні, що писав свої твори im Keller (у підвалі), створював власну версію реальності, котра аж ніяк не збігалася з уявленнями тогочасної літературної публіки. Роланд Бербіг називав Йонсона «хронікером подій», «підозрілою особою з іншої галактики», чий стиль письма «залишився далеким, чужим та стародавнім» [1, с. 39]. Томас Браш означив прозу Йонсона як «відкрити помсту комусь і за щось» [3, с. 43].

Старший наставник та друг Йонсона Макс Фріш назвав центральним поняттям естетики молодого мекленбурзького письменника «любов до правди» (Wahrheitsliebe). Із ним суголосний Тео Бук, який пов'язав об'єктивну оповідь модерного автора Йонсона з поняттям «пошуку правди» (Wahrheitssuche). Цей складний процес у Йонсона не обходиться без спогадів та пам'яті, які створюють «кристалізаційний центр» оповіді [5, с. 63]. «Світовий майстер любові до правди» завжди в арсеналі своєї оповіді «утримував прихований гумор, який не завжди було легко виявити, але який міг би з неприхованою легкістю роздратувати» [там само].

У пошуку прикладів літературного наслідування у Йонсона німецька критика зупинилася на Дж. Джойсові з його потоком

свідомості та В. Фолкнерові. Вплив останнього був настільки вагомим, що індивідуальний стиль Йонсона часто називали «vervaulknet» (фолкнерівським). Молодий автор, котрий завжди прагнув до «інтелектуальної незалежності» (Соня Гельцінгер), захоплювався Фолкнером, Прустом і Флобером та вважав їх прикладами для наслідування, однак заперечував будь-яке ототожнення та порівняння зі світовими метрами слова. Тільки якось у листі до Сари Леннокс він натякнув, що перейняв техніку Фолкнера, а саме: друкування курсивом (Kursivdruck) для позначення суб'єктивних процесів.

Сам Йонсон стверджував, що до писання творів його підштовхує «молода німецька історія», до забуття якої він не міг допустити: «Ich gehöre wahrscheinlich zu der letzten Generation, die noch durch die Verbrechen der Nazis kompromittiert ist. Danach wird wohl keine mehr kommen, die das als Lastansicht. Das gehört zum Bewusstsein, zum Selbstverständnis des Individuums dazu»¹ [2, с. 251]. Під пером Йонсона історія оживає, вона для письменника – ein umgänglicher Faktor («увічливий фактор»), für jede Person, für jede erfundene Person ist sie einer der wichtigsten Fragen («для кожної людини, для кожного вигаданого персонажа вона є одним із найважливіших питань») [9, с. 175]. Йонсон толерує Гюнтера Грасса з його прирівнюванням історії до Großmutter («бабусі») – «неможливо описати життя, не починаючи з портрета бабусі» [там само].

Проблема поділу Німеччини, повоєнний тягар спонукали автора до створення особливого оповідного стилю. Завдяки накопиченню автобіографічного досвіду Йонсону вдається здійснити зміну перспектив між минулим та теперішнім. І, хоча цей автор ніколи не писав спогадів та мемуарів, складається враження, що його твір – саме такого жанру. Йонсон шукає автентичність в об'єктивному, документальному, застосовуючи метод дистанції. Іншими словами, він є «дистанційним» спостерігачем, неодноразово наголошуючи, що для того, щоб писати, авторові потрібно зберігати дистанцію.

Створюючи «мультиперспективний спосіб оповіді», письменник представляє складну композиційну форму своїх творів. Його надлюбов до конкретного та фрагментарного створюють своєрідний калейдоскоп із часткових аспектів, які потрібно співвіднести для того, щоб побачити цілісну картину. Таким чином, нетрадиційність оповіді Йонсона спонукає читачів до підвищеної концентрації уваги, до вдумливого прочитання, до розгадування замовчуваних автором фактів. Сповідь сприйняття текстів Уве Йонсона, на думку критиків, відбувається за рахунок «невимовно хрящоподібних речень» (Тоніо Крюгель), завдяки «фіксованій загадці» та повній відсутності орієнтирів для виділення синтаксичних конструкцій. Манфред Дурцак відніс пунктуацію Уве Йонсона до проблематичних аспектів стилю, назвавши її «свідомим маньєризмом». Своєрідність оповіді сам письменник пояснює «невпинним доланням та взаємним схрещуванням перебігу часів» [2, с. 139]. Таким чином, об'єктивний час стає нескінченно тривалим, багатоплановим та несе в собі ненормовану кількість подій.

Творчий доробок Йонсона називали «ною інсценізацією минулого досвіду, яка представляє не пасивний спогад, а продуктивну його реконструкцію» [9, с. 148]. Водночас важкий зміст творів повністю підпорядковувався такій же оповідній техніці, що має форму «спіральної симетрії».

¹ «Я належу, очевидно, до останнього покоління, скомпрометованого злочинним нацизмом. Більше не буде нікого, хто б ще ніс цей тягар. Це є частиною свідомості, розумінням індивіда».

Відтак, оповідний стиль молодого мекленбурзького письменника Йонсона створює інсталяцію модерного автора, «який своїми мовними жестами регулює розмову персонажів» (Соня Гельцінгер). Окрім того, письменникові вдалося використати характерний момент сучасної оповіді в такий спосіб, щоб донести до свідомості читача, що правдивість сказаного лишається тісно пов'язаною з емпіричною особою автора. Тобто, саме автор у творі і є гарантом правди, а процес створення фікції функціонує однаково із процесом пам'яті та спогадів. У поєднанні вони слугують правдивим критерієм для розуміння внутрішнього світу людини.

Досліджуючи творчу манеру та стиль Йонсона, літературознавці сходилися на тому, що Wenn-Dann-Erzählensystem («оповідна система здогадок») спадкує найкращим традиціям теорії ймовірності та ґрунтується на трансформації історикографічних знань з німецької історії і гіпотетичних знань із життя т. зв. фіктивних персонажів. Такий тісний зв'язок фікційного та фактичного дає усі підстави говорити про модальний аспект оповіді у Йонсона. Категорія модальності тісно пов'язана із «зазіранням у минуле та передбачуванням майбутнього», що, власне, і мав за мету письменник, створюючи свої романи [7, с. 48].

Логіка модальності передбачає операторів, що перетворюють авторську сентенцію на вислів, який є або ж достовірним, або фальшивим. Звідси й логічний ланцюжок припущень Йонсона: або здогадатися, або переконатися, або ж знати.

Складна форма оповіді письменника Йонсона певною мірою пов'язана з навіюваннями, тенденціями постмодерної доби. Різні авторські прояви в тексті є реакцією на «смерть автора». Тут варто було б зазначити, що тяжіння до самомаскування є свідомим авторським вибором, котрий слугує новою стратегією самопрезентації, яку літературознавець О.В. Рекут назвала «свідомим обранням автофікціоналізації як стратегії оповіді: бажанням розповісти правду про себе, демаскуючи її образом персонажа (замаскована під автофікціоналізацію автобіографія)» [11, с. 5].

Щоб налагодити зв'язок із читачем, автор перетворюється у наративну істанцію, яка, за М. Шеффелем, отримала назву Selbstreflektion (саморефлексія). Аналізуючи німецькомовні твори від Просвітництва до сьогодення, літературознавець відзначив, що феномен саморефлексії є типовим явищем сучасної літератури та вагомою ознакою літератури постмодернізму. Іншими словами, саморефлексія – це самовідзеркалення, само-спостереження. Цей процес у Йонсона пов'язаний, як уже було зазначено, із реконструкцією минулого. Genosse Schriftsteller / товариш письменник та персонажі твору визначаються вірогідністю, правдивістю ними ж висловлених фактів, застосовуючи потенційні складові модальності: іронію, коментар, критику.

Використовуючи реалістичний принцип, розроблений модерністами для відображення життя «простих людей» (einfachen Leuten) за умов у двох тоталітарних державах, Йонсон відбирає не тільки можливі письмові історикографічні матеріали, але й усні свідчення. Так, у листі до Елли Мор Йонсон благально просить адресата засвідчити свої спогади часів нацизму: «Von dieser Erinnerung hol dich sozusagen, nur das Skelett, kein lebendes Fleisch»² [6, с. 76]. Саме за допомогою таких опитувань Йонсон намагався зібрати «правдиві випадки», на яких могли би базуватися фіктивні епізоди його історичних оповідей. Власне, свої наміри щодо ідейного змісту, «скелету» майбутнього твору Йонсон ніколи не приховував, хоча й не хизувався

² «Зі спогадів я витягну, так би мовити, скелет, а не живе м'ясо».

ними публічно. Основним завдання письменства він вважав «віднайти правду» та «наблизитися до дійсного, фактичного життя» [2, с. 24]. Очевидно, звідси й бере початок та цим пояснюється його любов до конкретики, посилена увага до того, що пишеш, як пишеш і що цим писанням хочеш довести.

Дослідники творчості Йонсона вказують на циклічний характер його творів. Цей своєрідний авторський прийом забезпечує появу тих самих персонажів у різних творах письменника, що й слугує створенню реалістичної картини. Завдяки своїй манері письма Йонсон сконструював особливий універсум, у якому існують його фіктивні герої. Хоча автор із плином часу забуває про них та більше про них не пише, вони залишаються «жити» у цьому просторі доти, допоки не залишать цей світ [7, с. 86]. «*Mit diesen Personen versuche ich ein Bild der Gesellschaft zu geben. Das heißt: durch die Personen, durch das, was ihnen so passiert ist und passieren kann, und was die Gesellschaft ihnen für Mittel gegeben hat, um diesen Ereignissen zu widerstehen. Daraus entsteht eine Geschichte der Personen, und so hoffe ich auch eine Geschichte der Gesellschaft*»³ [2, с. 253].

Повторюваність та динамічність достовірних оповідей Йонсона є нічим іншим, як наслідуванням фолкнерівської риторики повторів. Саме така набута техніка відіграла центральну роль для літературного представлення так званого «травматичного досвіду». До слова, у «Днях року» Йонсона риторика повторень експліцитно пов'язана із «травмою Голокосту». Форма повторів Фолкнера, якою послуговувалися письменники повоєнної доби (Бьоль, Грасс, Йонсон) стала темою «Мистецтва повторної оповіді» Поля Рікера. Саме вміння повторного відображення, переказування історії, на думку автора, служить правдоподібним ланцюжком під час нанизування фактів.

Кожна розказана історія, як зазначає літературознавець Уте Мюллер, «повторює дію як фігура, персонаж спогадів» [9, с. 163]. Кріста Вольф назвала письмову техніку митців постмодерної доби «фатальною схильністю до історії повторень».

Аналізуючи літературну та епістолярну спадщину Йонсона, слід наголосити на тому, що процес написання творів та листів стимулювався авторською потребою самовираження, був зумовлений неможливістю вести відкритий діалог із суспільною думкою. Письменник надавав особливо великого значення епістолярній комунікації, вважаючи жанр листа повноправною літературною формою. Лист для автора «Пір року» – це своєрідний спосіб заповнення лакун у творчому процесі, своєрідна межа віднайдення свого творчого «Я» у світі, про який розповідаєш та про який розповідається у творі, це один зі способів долання особистої кризи та можливість повноцінного діалогу для молодого автора, що лишається для всіх «річчю в собі».

Якщо розглядати листи як джерело інформації про автора, то тут одразу треба відзначити «небіографічність» листів Йонсона. Беручи до уваги листування письменника з Максом Фрішем, слід вирізнити надзвичайну інформативність, наповнену деталями з життя персонажів майбутніх творів, та легкий натяк на небажання розголошувати «приватність». За таких обставин діалог провокував би його автора до надмірної відвертості та небажаної публічної уваги. Тому на сторінках листів Йонсона часто йшлося про зовсім, здавалося б, сторонні речі, як, наприклад, опис свого помешкання та незнайомих для адресата людей.

³ «Це означає, що за допомогою таких персонажів, завдяки тому, що з ними траплялося чи може трапитися, завдяки арсеналу, який надало їм суспільство, щоб протистояти подіям, я намагаюся відтворити картину суспільства. На основі цього створюється історія дійових осіб і, я сподіваюся, що й історія суспільства в цілому».

Стиль епістолярної комунікації Йонсона повністю відповідає індивідуальності її автора: педантичний, строгий, відповідальний, закритий на емотивному рівні. «Інтонація вправного редактора» відчувається в епістолярному слові та в дотриманні єдиного стилю й манери під час написання листів. Тому особу автора можна легко розпізнати за його документальним та художнім словом, що є ознакою наявності стилю та особливої манери письма.

Епістолярні тексти Йонсона створені за принципом стилістичного маскуванню особи автора. Письменник свідомо уникає діалогів на теми особистого життя та часто заводить комунікацію у площину особи адресата. Тим самим намагається реалізувати не свої інтереси й амбіції, а на тлі двосторонньої комунікації репрезентувати співрозмовника. Навіть якщо така нагода і трапляється (у проміжках між рецензіями та редагуванням творів Фріша), Йонсон, щоб уникнути відвертих відповідей, заводить мову про сторонні речі, як, наприклад, про «ціни на тютюн» та про «доцільність підрізання троянд два рази на день» (лист Йонсона від 21.03.1976).

Листовні послання молодого письменника – це своєрідна органічна форма продовження власне літературної творчості. Складається враження, що автор листів відволікається на мить від праці всього життя, щоб донести адресатові свої ідеї та світовідчуття. Це «необхідний діалог» на шляху створення світових шедеврів: «... *ich habe noch jedes Mal nachdem Abschluss Einer Sache gemeint: jetzt wüsste ich nichts mehr. Es ist dann aber immer jemand da, der et was von einem wissen will, und se ies nie mandalsman selbst*»⁴ (лист Йонсона від 21.03.1976) [4, с. 160]. Тому у посланнях Йонсона часто звучать неорганічні думки, що характерно збігаються із потоком свідомості, звучить монологічний голос автора, який хоче бути почутим адресатом, щоб не втратити своєї значимості, але не особливо очікує можливої відповіді.

Характерна для Йонсона метафоричність слова, глибокий підтекст, структурованість, багатосюжетність, «свій» стиль листовних послань створюють ефект епістолярного спілкування з нетрадиційними, незаданими параметрами оповіді, що суголосні зі спонтанним мовленням. І хоча над листом-відповіддю Йонсон міг просидіти тиждень, на листовному діалозі це ніяк не відобразалося, у ньому (листі) – моментальність враження, легкість адресованого слова, експресія від якого часто виражалася за допомогою прихованої іронії та англіцизмів: «*May I wish you a birthday written on yellow&whitepaper. And many happy returns of this day! Since rely yours, Uwe Johnson*» (лист від 13.05.1971); «*Did you come by boat? or by train? How did you like?*» (лист від 08.05.1974); «*Where are you?*» (лист від 04.07.1974); «*It's a small house, but we love it*» (лист від 04.08.1974); «*Sherness is our home*» (лист від 20.12.1975); «... *why is it that you have to go to that country?*» (лист від 16.06.1981)[4, с. 30, 80, 234, 82]⁵.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Враховуючи всю складність та важкість стилю Йонсона та незважаючи на те, що епістолярна увага концентрується на розв'язанні питань творчих, листи передають багато цінних фактичних деталей психологічного та побутового характеру. Епістолярій Йонсона – це специфічне поєднання філософії,

⁴ «...кожного разу після закінчення чергового твору я роздумую над тим, що робити далі: однак що – не знаю. Але кожного разу поряд з'являється хтось, хто хоче про тебе щось почути, навіть якщо цей хтось – ти сам».

⁵ «Дозвольте написати Вам побажання на біло-жовтому папері! Всього найкращого в день народження! Щиро Ваш, Уве Йонсон»; «Ви добиралися кораблем чи потягом? Як Вам більше подобається?»; «Шернес – це наш дім»; «...і чому Ви повинні їхати в ту країну?»; «Де Ви є?».

психології та водночас – поетичної лірики. Характер оповіді Йонсона критики назвали іронічним письмом з елементами гри та використанням прийомів монтажу, опису, кіно. Його листовна комунікація – це ненормоване в часі документальне кіно (як «Дні року»), повнометражна хроніка зі взаємною заміною подій та описів.

Література:

- Berbig R. Uwe Johnson. Befreundungen, Gespräche, Dokumente, Essays / R. Berbig, Th. Herold. – Berlin: Edition Kontext, 2002. – 544 S.
- Fahlke E. Ich überlege mir die Geschichte. Uwe Johnson im Gespräch / E. Fahlke. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag, 1988. – 360 S.
- Fries U. So noch nicht gezeigt. Uwe Johnson zum Gedenke / U. Fries. – Göttingen: Vanderhoeck&RuprechtGmbH & Co, 2006. – 377 S.
- Frisch M. Johnson, U.: Briefwechsel 1964-1983 / M. Frisch, U. Johnson. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag, 1998. – 438 S.
- Gruyter W. Uwe Johnson zwischen Vormoderne und Postmoderne / W. de Gruyter // Internationales Uwe-Johnson-Symposium / Carsten Gansel, Nicolai Riedel (Hrsg.) – Berlin: Verlag Walter de Gruyter, 1995. – 353 S.
- Johnson U. Die Katze Erinnerung. Eine Chronik in Briefen und Bildern / U. Johnson. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag, 1994. – 200 S.
- Kim Y. Modalität als Kategorie des modernen Erzählens / Yeon-Soo Kim. – Münster: Lit. Verlag, 2005. – 413 S.
- Law C. Sprachratgeber und Stillehren in Deutschland (1923-1967) / C. Law. – Berlin: GmbH & Co, 1993. – 272 S.
- Müller U. William Faulkner und die deutsche Nachkriegsliteratur / U. Müller. – Würzburg: Königshausen & Neumann Verlag, 2005. – 313 S.
- Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: Вид. центр «Академія», 1997. – 752 с.
- Рекут О.В. Автофікціоналізація як стратегія оповіді в італійському жіночому романі 80-90 рр. XX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / О.В. Рекут. – Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009 – 20 с.

Стерничук В. Б. Індивідуальний стиль епістолярного і мемуарного насліддя Уве Йонсона

Анотація. В статті розглянуто індивідуальну манеру і стиль повествовання Уве Йонсона. Сверхлюбовь автора к конкретному и фрагментарному создают своеобразный калейдоскоп из частичных аспектов, которые нужно соотносить для того, чтобы увидеть целостную картину произведения. Благодаря накоплению автобиографического наследия Йонсону удается осуществить смену перспектив между прошлым и настоящим.

Ключевые слова: автор, жанр, литературный стиль, Уве Йонсон, творчество.

Sternichuk V. Individual style of epistolary and memory Uwe Jonsons heritage

Summary. The article deals with individual style of Johnson's writing. The authors love to the specific and fragmented produce effect of original kaleidoscope of partial aspects need to correlate so that to see a complete picture of the work. Thanks to the accumulation of autobiographical experience Johnson is able to make a change in perspectives between past and present.

Key words: author, genre, literary, Uwe Johnson, writing.